

SALIH TRAKO

PET STARIH MANUSKRIPATA IZ ZBIRKE
ORIJENTALNOG INSTITUTA U SARAJEVU

Zbirka orijentalnih manuskripata Orijentalnog instituta u Sarajevu je jedna od najbogatijih i najvrednijih u našoj zemlji i po broju, i po starosti manuskripata, i po njihovoj kaligrafskoj izvedbi tekstova, i po umjetničkoj izradi poveza, kao i po drugim značajkama što ovoj zbirci daju veliku naučnu, kulturnohistorijsku i umjetničku vrijednost.¹

Od niza starih manuskripata ove zbirke, nastalih (napisanih ili prepisanih) u XI, XII, XIII ili kasnijim stoljećima, prikazaćemo nekoliko starijih iz područja šeriatskog prava.

Svima ovim manuskriptima, o kojima će nešto više biti riječi u narednim recima, zajedničko je prije svega njihova starost, vrijeme nastanka. Ta starost se ne razabire samo iz bilježaka na kraju manuskripata (kolofona); ona se ogleda i u patini potamnjelog papira, u duktusu i ortografskim karakteristikama pisma, u boji tinte, u umjetnički izvedenim povezima. Posebno je zanimljivo saznanje da su se ovi manuskripti, stari i po osam ili devet stoljeća, relativno dobro očuvali, neki čak sasvim dobro, u njima čitamo sasvim jasne tekstove, ispisane na dobro očuvanom ili sasvim neoštećenom papiru.

Odabrali smo nekoliko starijih manuskripata o kojima ćemo nešto više iznijeti da bi ih prikazali, i to hronološkim redom pisanja ovih djela i redom življenja njihovih autora. Uz svaki manuskript navešćemo najprije broj pod kojim se vodi u zbirci manuskripta OI, zatim dati opis forme manuskripta, a onda dati kataloški opis i prikaz djela.

¹ O ovoj zbirci nešto više vidjeti članak: Salih Trako i Lejla Gazić, Rukopisna zbirka Orijentalnog in-

stitutu u Sarajevu u časopisu Pri-
lozi za orijentalnu filologiju XXV,
Sarajevo 1976.

I

الجامع الصغير في الفروع

U zbirci manuskripata Orijentalnog instituta ovo djelo je zavedeno pod brojem 2127. Uvezano je u polukožni tvrdi povež koji je renoviran i na hrbatu pojačan kožom. Manuskript broji 176 listova, formata 20×16 cm, bez folijacije. Na stranici je pisano po 20 redaka, a tekst zaprema 15×12 cm. Pismo je korektno, po vrsti najbliže »neshu«, uglavnom bez tačaka, pisano mastilom smeđe, a u naslovima crvene boje. U drugoj polovini djela mastilo se razlilo, pa je čitanje otežano. I papir, i pismo, i mastilo, ukratko manuskript u cjelini odiše patinom koja posmatrača privlači.

Ovo djelo je jedno od najstarijih djela napisanih o šeriatskom pravu. Nastalo je oko polovine drugog stoljeća poslije Hidžre. Napisao ga je Imam Muhammad b. al-Hasan b. Farqad al-Šaybani al-Hanafi (rođen u gradu Wasitu 132/749—50. g.; umro u Rambuya, blizu grada Rayya 189/805. g., kada je pratio abasovičkog halifu Harun al-Rašida u Horasan). Šaybani je bio učenik osnivača hanefijske pravne škole Abu Hanife Nu'man b. Tabāta, poznatog pod imenom Imam A'zam, tj. najveći učenjak i autoritet, po kome je hanefijska pravna škola i dobila svoj naziv (rođen 80/699. g.; umro 150/767. g.). Imam Muhammad Šaybani je bio mlađi učenik Imam A'zamov. Stariji je bio Imam Yusuf, koji se uz Imam A'zama i Imam Muhammada smatra utemeljiteljem hanefijskog pravnog učenja (rođen u Kufi 113/731. g.; umro 5. rebia I 182/26. IV 798. g.). Nakon smrti svoga učitelja Imam A'zama, Šaybani je postao učnikom svoga starijeg druga Imam Yusufa, koga je vremenom u učnosti i nadmašio. Pa iako je pravna škola nazvana po Abu Hanifi, i ova dva njegova učenika ubrajaju se u osnivače hanefijske pravne škole i u pravnim izvorima redovno se spominju uz ime Abu Hanife — Imam A'zama, a naročito onda ako se njihova mišljenja ponešto razlikuju od mišljenja njihova učitelja Abu Hanife.

Ovo Imam Muhammadovo djelo su prerađivali i komentirali mnogi pravni učenjaci. Izvori spominju više od dvadeset imena učenjaka koji su ovo djelo tretirali. Pred nama je primjerak ovoga djela koji je preradio Tāğuddīn Aḥmad b. al-Šadruššahīd Burhānuddīn 'Abdul'azīz b. 'Umar, o kome će kasnije biti riječi.

² Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Erster Band, 178 i 461; Haig Halifa, *Kašf*

al-zumun, I, 561—564; Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Band I, 421—433.

Naslov djela je napisan na listu 1a. Malo je oštećen, ali je glavnina čitljiva, i glasi:

كتاب الجامع الصغير
قال الشيخ الامام الاجل تاج الدين صدر الاسلام والمسلمين برهان
الائمة في العالمين ملك على الشرق والعين سلطان الشريعة محيي السنة
فقيه الامة (في) الشرق والغرب (ابو) المعالي ابو نصر احمد بن
الصدر الشهيد (برهان الامة) عبد العزيز بن عمر متع الله المسلمين
بطول عمره

Početak, u kome se kao i u naslovu navodi puno ime prerađivača djela, glasi:

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله محمد وآله الطيبين...
قال الشيخ الامام الاجل تاج الدين برهان الائمة فقيه الامة ناصر الاسلام
ابوالمفاخر احمد بن الصدر الاجل الشهيد برهان الدين عبد العزيز بن عمر
اطال الله بقاءه وجهازالرضوان اياه اعلم ان مشايخنا كانوا يعظمون هذا
الكتاب حتى قال ابو بكر الرازي من حفظ هذا الكتاب فهو من احفظ اصحابنا
و من فهمه فهو من افهم اصحابنا وكانوا لا يقلدون القضاء الا لمن
حفظ مسائل هذا الكتاب لان مسائل هذا الكتاب امهات مسائل اصحابنا ومسائل هذا
الكتاب على ثلاثة اقسام قسم لا يوجد الا في هذا الكتاب فهو من خصائصه وقسم
من معاد محض وقسم يوجد هنا وفي المبسوط الا ان في هذا الكتاب زوائد
وفوائد لا يوجد في المبسوط فلا بد من حفظه وقيل هذا الكتاب من
تصنيف ابي يوسف ولكن روى محمد عنه وقيل من تصنيف محمد فانه
لما فرغ من تصنيف المبسوط امره ابو يوسف ان يصنف كتابا ويروى عنه
فصنف هذا الكتاب ولم يرتب مسائل هذا الكتاب وقد رتبها غيره فنحن
نذكر على ذلك الترتيب... باب ما ينقض الوضوء وما لا ينقض...

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي
 عن النبي صلى الله عليه وسلم
 انه قال
 العلم نور
 والنور طهر
 والطهر طيب
 والطيب مطهر
 والمطهر طاهر
 والطاهر باق
 والباقي دائم
 والدائم قدوم
 والقدوم اقرب
 والاقرب الى الله
 والاقرب الى الله
 هو العلم

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

كتاب في الفقه
 امام الامام ابو جعفر
 صاحب الكافي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله محمد وآله الطيبين
والسليمين أما بعد فإن من شأن الروح حياؤها في هذه الأبدان
أقوالها وأفعالها حتى لا يخلو لها من الأبدان إلا ما لا يقدر
والله بقاءه وكيف لا يكون إلا ما لا يعلم أن ما كانا
منه من هذه الأبدان من غير هذا الكتاب من غير أن
فقد العلم اجتهادها وبها في نظرنا والفتنة لا يخرج
من مسائل هذا الكتاب من مسائل من الأبدان
على طلبها فإشياء كثيرة يوجد في هذا الكتاب من
معايير محض وتبين في المشروط الآن في هذا الكتاب
لا يوجد في المشروط فلا بد من حفظها ونقل هذا الكتاب
من نصف إلى نصف ولكن في محمد عنه ونقل من نصف
منه فإني لما في من نصف المشروط
أمره أبعوثه من أن نصف كتابنا وتروى عنه فتمت
هذا الكتاب وقد تموا فتمت نقله على ذلك الكتاب
عنه من بعض من بعض من بعض من بعض من بعض
أقل من هذا العلم في بعض من بعض من بعض من بعض
ملا منه من هذا العلم في بعض من بعض من بعض من بعض
الكتاب من بعض من بعض من بعض من بعض من بعض
والدم من بعض من بعض من بعض من بعض من بعض
عقل من بعض من بعض من بعض من بعض من بعض

Djelo je podijeljeno na 30 glava (kitab), koje se dalje dijele na poglavlja (bab). Prema navodu Hadži Halife, djelo tretira 1532 pravna pitanja.

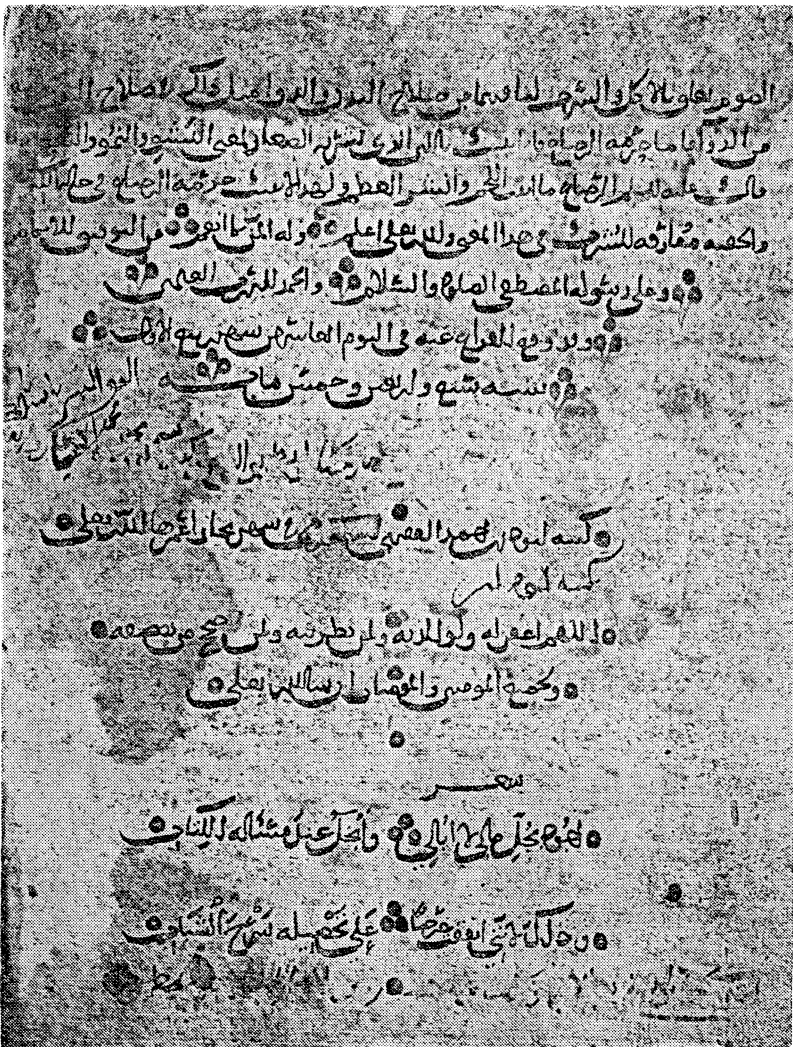
Kako je već gore izneseno, ovo Šaybanijevo djelo je komentirano, prerađivano i dopunjavano od mnogih autora. Hadži Halifa, Ahlwardt, Brockelmann i drugi autori navode po dvadeset i više imena komentatora i prerađivača Šaybanijeva djela. Međutim, ni jedan autor ne navodi ime Ahmad b. al-Sadruššahid Burhanuddin Abdul'aziz b. 'Umara koje se navodi i u naslovu, i u uvodu ovoga manuskripta sasvim jasno. Iz toga zaključujemo da je to novo ime, do sada neidentifikovano i nespominjano među imenima komentatora i prerađivača ovoga Šaybanijeva djela.

Da sada vidimo možemo li išta doznati o ovoj ličnosti.

Ahlwardt u navedenom svom katalogu manuskripata (Ahlwardt, IV, s. 10 i 45), navodi ime Husamuddin 'Umar b. 'Abdul'aziz b. 'Umar b. Mazah al-Sadruššahid al-Buhari al-Hanafi, kao prerađivača i komentatora Šaybanijeva djela i iznosi da je rođen 483/1090. g.; umro 536/1141. g. Hadži Halifa daje iste podatke o toj ličnosti. Fuat Sezgin također. Ahlwardt navodi i cio uvod spomenutog komentara kao i naslove svih glava i poglavlja toga djela. Upoređivanjem teksta tog uvoda i naslova glava i poglavlja sa tekstom uvoda i naslova glava i poglavlja u manuskriptu o kome je ovdje riječ, zapažaju se kako sličnosti, tako i razlike. Redoslijed glava i poglavlja se podudara, ali tekstualne razlike i u naslovima postoje. U završnom poglavlju ta razlika je najveća.

Što se tiče ličnih imena ove dvije osobe (Husam al-din 'Umar b. 'Abd al-aziz b. 'Umar b. Mazah al-Sadr al-Šahid al-Bihari al-Hanafi i *Ahmad* b. al-Sadr al-šahid Burhan al-din *Abd al-aziz* b. 'Umar), zapaža se podudarnost u imenima njihovih predaka, pa je moguće zaključiti da su to dva brata koji su ovo Šaybanijevo djelo samostalno prerađili. Ovakav zaključak dozvoljava i bilješka o prepisu iz koje doznajemo da je prepisivanje ovog manuskripta dovršeno 10. reb. I 549/25. V 1154. g., rukom Aswad b. Ahmad al-Fiqhi (pravnik) u gradu Buhari. Gore navedeni datumi o rođenju i smrti Husamuddin 'Umar b. 'Abdul'aziza (rođenje 483/1090; smrt 536/1141), koju evidentiraju spomenuti katalozi, kao i datum prepisa ovoga manuskripta (549/1154), dozvoljava osnovanu pretpostavku da je Ahmad b. as-Sadruššahid Burhanuddin 'Abdul'aziz b. 'Umar, za koga se do sada nije znalo, brat Husamuddin 'Umar b. 'Abdul'aziz b. 'Umar-a al-Buhari i da su braća, možda neovisno jedan od drugoga, radili na preradi Šaybanijeva djela. Bilješka o prepisu nam također dozvoljava osnovanu pretpostavku da je prepisivač Aswad b. Ahmad al-Fiqhi iz Buhare, sin ovog drugog prerađivača Šaybanijeva djela, koji nam se kroz ovaj manuskript javlja kao novo ime, to jest sin Ahmed b. al-Sadruššahid Burhanuddin Abdu'l'aziz b. 'Umar-a. Vjerovatno je prepisivač još za očeva života prepisao ovaj primjerak 549/1154. g.

Iz bilježaka na listu 1a doznajemo imena nekih vlasnika ovog primjerka djela: Muhammed ...; zatim Sayyidi Muhammad; zatim Kamaluddin Muhammad b. Ahmad Tašküprü-zade, sa njegovim ličnim muhurom iz 988/1580. g. Na posljednjem listu nalaze se također dvije bilješke o vlasnicima koje su nasilno izbrisane, a na zaštitnom listu upisana je bilješka o posljednjem vlasniku ovog manuskripta: Šakir Salih b. Yahya Nağīb Salih b. Muhammed Emin b. al-hağğ Ibrahim Kišlagi-zade (Kršlaković iz Jajca) sa ličnim muhurom, bez datuma.

Posljednja stranica rukopisa br. 2127

II

شرح الجامع الصغير الفروع

Ovaj manuskript je zaveden pod br. 4046. Uvezan je u kartonski tvrdi povez koji je na hrbatu pojačan kožom i relativno je dobro očuvan. Broji 179 listova formata 25×16 cm. Folijacija na listovima označena je kasnije, što se vidi po boji tinte koja se razlikuje od one u tekstu djela. Na stranicama je pisano po 25 redaka a tekst zaprema površinu od 19,5×12 cm. Listovi 10, 40 i 49 zagubljeni, pa kasnije dopisani nečijom rukom. Pismo korektno, po vrsti najbliže »nesh«-u, pisano smeđim »murećefom«. Na zaštitnim listovima i u početku, i na kraju, dopisano po nekoliko pravnih rješenja uzetih iz poznatih pravnih djela.

Ovaj manuskript predstavlja primjerak komentara prerađenog djela Al-Ġami' al-šaġir (vidjeti opisano djelo pod I ovog rada), i to komentar na onu verziju dopunjenog Al-Ġami' al-šaġira koju je izvršio Husamuddīn 'Umar b. Abdu'l'azīz b. 'Umar b. Mazah al-Sadruššahid al-Buhari al-Hanafi (rođen 483/1090; umro 536/1141. g.)

Ovaj komentar na spomenuto djelo napisao je Ahmad b. Muhammad b. 'Umar al-Attabi al-Buhari al-ġanafi (umro 586/1190. g.).³

Početak ovog komentara je vrlo kratki uvod koji (poslije »besmele«) glasi:

الحمد لله الموجود بذاته المحمود بصفاته الذي من توكل عليه كفاء
ومن التجاء اليه تولاة والصلوة على رسوله سيد الرسل الداعي الى سبيل الله
خير السبل وعلى آله واصحابه اجمعين باب ما ينقض الوضوء وما لا ينقض
محمد عن يعقوب عن ابي حنيفة . . .

Komentar sadrži 35 glava (kitab), koje se dalje dijele na poglavlja (bab). Podjela se vidi i iz sadržaja ispisanog na zaštitnom listu u početku.

Rukopis je prepisan od osobe koja je svoje ime potpisala šifrovanim znakovima, pa zasada ostaje nepoznata, a prepis je dovršen 1. džumaza I 613/16. VIII 1216. g. (Vidjeti fotokopiju posljednje stranice manuskripta.)

Prepisivač je na kraju prepisao i komentatorovu bilješku, u kojoj komentator iznosi da je slijedio raspored glava i poglavlja

³ U nekim katalogima se navodi i preko dvadeset komentatora i prerađivača ovoga djela. Tako Ahlwardt navodi 22, a Hagg Halifa zna za još tri imena više. Vidjeti: W. Ahlwardt, Die Handschriften-ver-

zeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin, Verzeichniss der arabischen Handschriften, Vierter Band, 47; Hagg Halifa, Kašf al-zunun I, 563.

koji je uspostavio njegov učitelj Aš-Šadruššahid Ḥusāmuddīn 'Umar b. 'Abdu'l-aziz u svom dopunjenom Al-ġami' uššāgīru. Iz ove bilješke doznajemo da je komentator (Al-'Attābī) komentirao djelo svoga učitelja (što se je često događalo i nije ništa neobično).

Bivši vlasnici ovog manuskripta bili su: Hāfiz Muhammad (bez datuma), 'Utmān b. šayḥ Ibrahim Nawasini (Nevesinjac), koji je

Početna stranica rukopisa br. 4046

لقوله سبحانه ونعالى فأتوا الذين لا يؤمنون بالله ولا باليوم الآخر إلى آخر الآية
 وقوله صلى الله عليه وآله وسلم أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله
 الا ان بعض المسلمين يسوعه من القعود اذا لم يكن التغير عاما وقام به
 بعض المسلمين لانه فرض لفايه اذا قام به البعض بسقط عن البعض وان
 في بعض الكفر انقطاع اهل الجهاد لا يقطع عما دونه من الكراع والسلاح
 وغيره فاذا صار التغير عاما صار فرضا على كل مسلم لقوله سبحانه ونعالى
 انفروا خفا وانكالا لآيه والله سبحانه ونعالى اعلم به وبكل شيء على ما هو به
 والله المرجع والمآب

قال رضي الله عنه وعن اسلافه وقع حتم الكتاب بين بيد العبد الضعيف الغفلات
 واصلا به تفسير هذا الكتاب على المتعلمين للثقة رغبتم اليه وفلة فهمهم
 ووقوهم على عوامضه حملني ذلك ان كنت على الترتيب الذي كتبه استاذي
 الصدر الشهيد حسام الدين نقود الله تعالى بالرحمة لكنه رحمه الله لم يبلغ في
 بسط بعض المعاني منها وكان عرضة ان بها القوا في اجتهادهم بالتركيز وان يتميز
 به العاقل الذي يلم من العلماء ويلقف من الكبر امر العاقل الذي يجتري به ريسه
 من عمارة درس على المسارح وان لما رايت قلبه مبالا تم بذلك حملني ذلك ان اشترع عوامضه
 وابيض دقايقه واريد حقايقه طلبا للتسهيل رجا الثواب الجزيل من العزيز الجليل
 والحمد لله رب العالمين والصلوة على خير خلقه سيد المرسلين وخاتم النبيين
 رسول الرحمة رحمة للعالمين انفتحت شفاعته والمسلمين قبل روق العقوبة
 والنيا والعقبى امين رب العالمين

وقوع الفراغ من كتابته ونجز في يوم المبارك الجمعه من غرة شهر ربيع الاول من الحجة
 منها بعد اذان عصره في سنة ثلث عشر وستماية على يد العبد الضعيف
 ١٨٦١ ر غة ٨ عن عو العاصمي بحظم بقول الله
 ولو علمت ما حملت وما حملت
 ٥٨٢

ovaj manuskript kupio u Kostantiniyyi (Carigrad) 1195/1781. g. (bilješka na unutarnjoj strani prve korice); Kolaković Hakibeg, gradonačelnik Blagaja, iz 1912. g. (bilješka na unutarnjoj strani zadnje korice poveza).

Ovaj manuskript je otkupljen od posljednjeg vlasnika, Kolaković Zibe iz Blagaja, 1952. g.

III

النوازل من الفتاوى ili النوازل في الفروع

Ovaj manuskript je zaveden pod br. 2503. Uvezan je u kožni lijep, originalni povež, sa utisnutim »šemsama« na sredini korica. Povež je prilično ruiniran ali su na njemu dobro očuvani ukrasi, kako rubni, tako i »šemse«, a to znači da je povež rađen sa umjetničkim pretenzijama, što opet može da znači da povež nije nastao kada i rukopis djela, nego u kasnijem nekom stoljeću, kada je mudželitska vještina dostigla viši nivo, postala umjetnost. Prva korica poveza je otrgnuta; dio preklopca sa druge korice je također otrgnut i zagubljen. Međutim, djelo u cjelini je dobro sačuvano i skoro cjelovito. Broji 263 lista, veličine 21,5×11,5 cm. Istrgnuti i nestali su listovi 176, 177, 221, 222, 255—259. Listovi imaju originalnu folijaciju označenu brojkama, crnom tintom. Na stranicama po 29—32 retka, površine 18×9 cm. Djelo je pisano pismom koje je najbliže »neshu«, crnom tintom. Tekst je također dobro očuvan, sa izuzetkom onoga na prve tri stranice, koji je na kraju redaka vremenom izbrisan i teško čitljiv.

S obzirom na vrijeme nastanka, to jest vrijeme kada je manuskript prepisan, ovo je najstariji manuskript ove zbirke rukopisa. Prepisan je početkom XI stoljeća.

Ovo pravno djelo je napisano u vidu pitanja i odgovora na konkretne pravne probleme. Napisao ga je Imām Abu-al-Layṭ Nasr b. Muḥammad b. Ibrāhīm al-Samarqandī, koji je umro 376/986. g. Djelo je dovršio mjeseca džumda I 376/8. IX—8. X 986, a to znači neposredno pred svoju smrt.⁴

S obzirom na to što je ovo najstariji manuskript u Orijentalnom institutu u Sarajevu (a možda i u našoj zemlji), posvećujemo mu malo više prostora.

⁴ Vidjeti: H. H., Kašf al-zunun II, 1981; C. Brock., GAL, I, 210 i Supplementband I, 347—348; Feh-

mi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Muzesi Kutuphanesi Arapca Yazmalar Katalogu, Cilt II, 391.

Na početku djela se nalaze dva zaštitna lista bez folijacije, a na kraju jedan. Na prvom je napisana bilješka o smrti autora ovog djela i drugih poznatih pravnih učenjaka, ali je bilješka oštećena pa je čitljiv samo dio teksta koji se odnosi na godinu autorove smrti, gdje se kaže da je on umro 375/985—86. g. Na istom listu je i druga bilješka u kojoj su nabrojana neka djela Samarqandijeva (كتاب) (تفسير القرآن — تفسیر القرآن — خزانه الفقه — مقدمة الصلوة) kao i nekoliko biografskih podataka o njemu, kako slijedi:

هو الامام الجليل ابوالليث نصر بن محمد بن ابراهيم السمرقندى المعروف
 بامام الهدى تفقه على ابي جعفر الهندوانى وتوفى ببلخ فى جمادى الآخرة
 سنة ٣٧٥ وقيل سنة ٣٧٥ .

Prema ovoj bilješci, koju je, sudeći po rukopisu, unio prepisivač (o kome će biti će biti riječi), Samarqandi je studirao pravo kod Abū Ga'far al-Hindawānī, a umro je u Balhu 373/983—84, ili 375/985—86.

Na drugom zaštitnom listu stoji druga bilješka o autoru i njegovim djelima, ali, sudeći po pismu, upisana je kasnije. U njoj se navodi podatak iz djela Tabaqat al-ḥanafiiyyah od Abdūlqādira, da je Samarqandi umro 11. džumaza II 373/20. XI 983. g.

Tekst glasi:

قال عبد القادر فى طبقات الحنفية نصر بن محمد بن احمد بن ابراهيم
 السمرقندى الفقيه ابوالليث المعروف بامام الهدى تفقه على الفقيه ابنى
 جعفر الهندوانى وهو الامام الكبير صاحب الاقوال المتعددة والتصانيف
 المشهورة توفى ليلة الثلاثاء لحدى عشرة خلت من جمادى الآخرة سنة
 ثلاث وسبعين وثلاثماية ولنا اخر يقال له ابوالليث السمرقندى قبل ياتى فى
 الكنى انشاء الله تعالى لنصر هذا تفسير القرآن اربع مجلدات والعيون
 والنوازل فى الفقه وخزانة الفقه فى مجلد وتنبية الغافلين وكتاب
 البستان (٠٠٠) من باب من اسمه نصر

»Abd al-qadir u djelu Tabaqat al-ḥanafiiyyah iznosi: Nasr b. Muhammad b. Ahmad b. Ibrahim al-Samarqandi, fakiḥ — pravnik Abu al-Layṭ, poznat pod imenom Imam al-huda — Vođa na pravi put, studirao je pravo pred pravnim učenjakom Abu Ga'far al-Hindawani. On je veliki pravni učenjak, pisac brojnih studija i poznatih djela. Umro je u utorak navečer 11. džumada II 373 (20. XI 983). Postoji i drugi, prije njega, koji se zove Abu-al-Layṭ al-Samarqandi.

Biće spomenut među 'kunjama' akobogda. Od ovoga Nasra postoje napisana djela: Tafsir al-Qur'an, u četiri sveska, Al-Uyun, Al-Nawazil fi-al-fiqh, Hizanat al-fiqh, u jednom svesku, Tanbih al-gafilin, Kitab al-bustan... Uzeto iz poglavlja o Nasr-u.

Na listu 1a ispisan je naslov djela:

هذا كتاب الفتاوى المسمى بالنوازل جمع ابى الليث نصر بن محمد بن ابراهيم السمرقندى رحمه الله ورضى الله عنه لاحمد بن عبدالله القائد الشلخى ابوشجاع اعطاه الله امنيته فى الدارين برحمته ومتع به .

Ispod naslova ispisan je sadržaj djela prema naslovima poglavlja (bab) i sa oznakom broja lista na kome određeno poglavlje počinje. Budući da je riječ o jednom od prvih djela iz ove naučne discipline, taj sadržaj donosimo in extenso:

Djelo sadrži:

Poglavlje o čistoći i čišćenju	—	يشتمل المجلد على باب الطهارة ٢ —
„ o islamskoj molitvi (namaz)	—	وباب الصلوة ١٧ —
„ o vjerskom porezu (zekat)	—	وباب الزكوة ٣٦ —
„ o postu (sawm)	—	وباب الصوم ٤٢ —
„ o hodočašću (hağğ)	—	وباب الحج وآدابة ٤٧ —
„ o braku	—	وباب النكاح ٥٢ —
„ o razvodu braka	—	وباب الطلاق ٦٩ —
„ o zakletvama i zavjetima	—	وباب الايمان و النذور ٩٨ —
„ o kupoprodaji	—	وباب الشراء والبيع ١١٧ —
„ o zakupnini	—	وباب الاجارة ١٣٨ —
„ o davanju zemljišta pod zakup	—	وباب العزارة ١٥٢ —
„ o svjedočenju	—	وباب الشهادات ١٥٦ —
„ o ličnosti i obrazovanosti kadije	—	وباب ادب القاضى ١٦٢ —

„	o parničanju	—	وَبَابِ الدَّعْوَى ١٦٤ —
„	o priznavanju i i dokazivanju	—	وَبَابِ الاِقْرَارِ ١٦٧ —
„	o trgovanju tuđim kapitalom	—	وَبَابِ الْمُضَارَبَةِ ١٦٩ —
„	o pravu preče kupnje	—	وَبَابِ الشَّفْعَةِ ١٧٠ —
„	o klanju životinja i prinošenju žrtava	—	وَبَابِ الذَّبَائِحِ وَ الضَّحَايَا ١٧٣ —
„	o uzurpiranju imovine i obeštećenju	—	وَبَابِ الْغَصَبِ وَ الضَّمَانِ ١٧٨ —
„	o krvarinama i kaznama odmazde	—	وَبَابِ الدِّيَاتِ وَ الْقِصَاصِ ١٨٤ —
„	o krađi i kaznama za krađu	—	وَبَابِ السَّرْقَةِ وَ الْحُدُودِ ١٨٧ —
„	o pohranjivanju i posuđivanju stvari	—	وَبَابِ الْوَدِيْعَةِ وَ الْعَارِيَةِ ١٨٩ —
„	o poklonu i milostinji	—	وَبَابِ الْهَبَةِ وَ الصَّدَقَةِ ١٩٤ --
„	o nahočetu i nađenom predmetu	—	وَبَابِ اللَّيْقِطِ وَ اللَّقْطَةِ ١٩٨ —
„	o pićima	—	وَبَابِ الْاِشْرَبَةِ ١٩٨ —
„	o zavještanju imovine — uvalkufiljenju	—	وَبَابِ الْوَقْفِ ١٩٩ —
„	o davanju punomoći	—	وَبَابِ الْوَكَاةِ ٢١٢ —
„	o jamčenju	—	وَبَابِ الْكِفَالَةِ ٢١٥ —
„	o diobi nasljedstva	—	وَبَابِ الْقِسْمَةِ ٢١٦ —
„	o oslobađanju robova	—	وَبَابِ الْعَتَاقِ ٢١٨ —
„	o potapanju površina vodom	—	وَبَابِ الشَّرْبِ ٢٢٣ —
„	o udruživanju u poslovanju	—	وَبَابِ الشَّرْكَةِ ٢٢٧ —
„	o oporukama	—	وَبَابِ الْوَصَايَا ٢٢٨ —
„	o zaostavštinama	—	وَبَابِ الْمَوَارِيثِ ٢٤٢ —
„	o nagodbi	—	وَبَابِ الصَّلْحِ ٢٤٤ —

„ o zalogu	—	وباب الرهن ٢٤٩ —
„ o nekim slučajevima u pravu	—	وباب السير ٢٥٠ —
„ o upozoravanju onog koji odgovara i ispravljajući odgovora	—	وباب تنبيه المجيب وتصحيح الجواب ٢٥١ —
„ o raznim — pravnim problemima	—	وباب مسائل شتى متفرقة ٢٦٠
„ o nekim biografskim podacima najpoznatijih ljudi iz islamske povijesti	—	وباب التاريخ ٢٦٢ —

U sadržaju su navedene samo glavne teme (naslovi poglavlja). Podteme u sadržaju nisu navedene, a u tekstu djela one su također istaknute krupnijim pismom.

Početak djela počinje na listu 1b (poslije besmele) ovako:

قال الفقيه ابو الليث نصر بن محمد بن ابراهيم السمرقندى رحمه الله تعالى عليه الحمد على نعمه التى لا تحصى ومنه التى لا تنسى حمد الشاكرين وشكر العارفين وصلى الله على محمد النبى وآله الطيبين اما بعد فانى لما رايت الائمة فى الدين وعلمانا المعتمدين ابا حنيفة النعمان (١) بن ثابت و ابا يوسف يعقوب بن ابراهيم ومحمد بن الحسن الشيبانى رضوان الله عليهم قد قدموا جهدهم وعنايتهم فى تمهيد الاصول فى الاحكام بالتوا فى تفريع الحوادث والمسائل عليها و صنفوا هذه الكتاب المعتبرة والجامعين والزيادات و سهلوا سبيل الفقه على الناس فقد جرى عن ابن عبد الله الثلجى انه قال لا تستخفوا بكلامه هو لافانى ربما اتيت بمسئلة فلولا ما احفظه من اقاويلهم ما دريت كيف اضع قدى فيه وقال شداد بن حكيم لولا ان من الله علينا بابى حنيفة ...

Završna rečenica (L. 263b) glasi:

... و ابو ابراهيم اسماعيل بن ابراهيم البستى مات سنة سبع وخمسين و ثلثمائة وصلى الله على محمد وآله وسلم تم الكتاب بحمد الله ومنه والحمد لله رب العالمين والصلوة على نبيه المصطفى وآله

Posljednje, 42. poglavlje nosi naslov Bābu al-tārih, a sadrži važnije datume i podatke iz života znamenitih ljudi, prvih halifa i učenjaka, od vremena vjerovjesnika Muhammeda do Abu Ibrahim Isma'il b. Ibrāhīm al-Bustī, koji je, kako se u tekstu kaže, umro 357/986. g.

Ovaj primjerak djela prepisao je Ahmad b. Abdullah al-Qaid Abu Šuga' aš-Šalhi(?), a prepisivanje je dovršio 9. zulhidžeta 413/5. III 1023. g. Prepisivač je spomenut i u bilješci koja je zapisana odmah iza naslova djela u početku. U slijedećoj bilješci koja je zapisana na kraju, naveden je i datum prepisa ovog primjerka djela:

وكتبه احمد بن عبد الله القائد ابو شجاع الشلخي (؟) وفرغ منه
وقت صلوة العصر يوم الثلثا (!) التاسع من ذى الحجة سنة ثلث عشرة
واربعائة غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنین والمؤمنات ولمن قال
آمین رب العالمین .

Nije poznato kako je ovaj relativno stari manuskript dospio u naše krajeve. Iz bilježaka na zaštitnom listu u početku doznajemo da je bio u vlasništvu Husamuddina Belgradi (bilješka je bez oznake

datuma: (سعد بتملكه حسام الدين الفقير البلغرادى عفى عنه)

vjerovatno beogradskog kadije ili muftije, te u vlasništvu Sayyid Hasana, muftije u Nišu, koji je ovaj rukopis uvakufio kao »evladiyyet« vakuf. Bilješka je također bez oznake datuma:

(تملكه الفقير السيد حسن العتي نيش عفى عنه ثم وقفه على اولاده)

Ovaj rukopis je ranije bio u fondu rukopisa Balkanološkog instituta (prestao sa radom iza prvog svjetskog rata), gdje je dospio 7. decembra 1917. g.; zatim je došao u Biblioteku Zemaljskog muzeja u Sarajevu; odatle je 1950. predat OI u Sarajevu (sa ostalim rukopisima iz zbirke Balkanološkog instituta), kada je OI osnovan kao samostalna orijentalistička ustanova.

IV

المختلف – مختلف الرواية – اختلاف الرواية والمذاهب

Rukopis ovog djela (u Institutu zaveden pod br. 4070) povezan je u kožni originalni povez sa utisnutim »šemsama« na sredini korica i preklopca. Povez je na hrbatu ruiniran, a preklopac odvojen od korica. Rukopis broji 312 listova, vel. 28×19 cm, sa originalnom folijacijom. Na stranici po 23 retka teksta, površine 21×12 cm.

Papir tamnobijel, nešto deblji, mjestimično oštećen, pa je i tekst ponegdje stradao. Tekst je pisan pismom koje je najbliže vrsti »nesh«, korektno i prilično čitko. Na mnogim mjestima nema dijakritičkih znakova. Listovi 9 do 29 i 131 do 170 nestali, pa kasnije dopisani drugom rukom. Prvi list i sadržaj djela u početku su također kasnije, ali mnogo kasnije, dopisani od neke treće osobe.

U ovom djelu, koje se u katalozima manuskripata navodi pod gornjim naslovima, tretiraju se pravna pitanja i iznose različita mišljenja najvećih islamskih autoriteta (Abu Hanife, Imam Abu Yusufa, Imam Muhammada, Zufara, Šafi'ija, Malika) o pojedinim problemima iz pravne prakse. Ovo djelo predstavlja jednu posebnu redakciju, tačnije kompilaciju, druga dva šeriatsko-pravna djela napisana od dva različita autora. Osnovu ove spomenute redakcije djela čini u stihovima napisano djelo Al-manzuma al-Nasafiyah

المنظومة النسفية kako ga naziva Ahlwardt u svom katalogu,⁵ ili Kitāb fi'al-ḥilāfiyyāt **نظم الخلافيات** ili Nazmu al-ḥilāfiyyāt **نظم الخلافيات** kako je djelo nazvano i u uvodu, i na kraju ovog primjerka (a tako se naziva i u drugim katalozima rukopisa), koje je u stihovima napisao Abu Ḥafs 'Umar b. Muhammad al-Nasafi al-Hanafi (umro 537/1142). Autor je svoje ime kazao i u uvodnim, i u završnim stihovima djela. Također je kazao da je pisanje djela završio mjeseca safera 504/19. VIII 1110. g.).⁶

Ovo Nasafijevo djelo broji 2669 stihova (što je također izneseno na kraju ovog manuskripta kao konstatacija Šayha Ruknuddin Muḥammad b. Abī Bakr b. Yūsuf al-Adīb al-Fargānī.⁷

Nasafijevo djelo, kako je već spomenuto, uzeto je za osnovu i u vidu osnovnog teksta ukomponovano u mnogo veće prozno djelo

⁵ Kao što se vidi iz iznesenih bilježaka koje se nalaze u ovom djelu, a tako se navodi i u katalozima manuskripata, postoji više datuma o smrti autora Samarqandija. Brockelmann navodi čak četiri hidžretske godine (373, 375, 383. i 393). Iz stilizacije ovih bilježaka dade se zaključiti da se godina 373 (983)

smatra najsigurnijom, ne po tome što se kao prva navodi, nego po tome što je ta godina navedena u vidu potpunog datuma (11. džuma-za II 373) kao i po tome što se navodi i izvor odakle je taj datum uzet (Tabaqat al-hanafiyyah). Vid.: Ahlwardt, HKB, IV, 278, Berlin 1892.

6. قد انتهى نظام الخلافيات - والحمد لله على الحالات
ثم الصلوة والسلام ابدا - على النبي الهاشمي سرمد
وصاحب النظام ابو حفص عمر - من نسفاتم هذا في صفر
لنصف يوم السبت وقت التغذية - في سنة الاربع والخمسة مائة

7 يوسف الاديب الفرغاني رحمه الله في مبلغ الابيات
قال الشيخ الامام الاجل ركن الدين محمد بن ابي بكر بن

Iḥtilaf al-riwāyah wa al-maḏāhib . **اختلاف الرواية والمذاهب** (kako ga naziva Ahlwardt, ne navodeći mu imena autora, ili Muhatalifu'r-riwayah **مختلف الرواية** (kako ga naziva Hagg Halifah), koje je napisao Al-Šayh al-Imām 'Ala'uddī Muḥammad b. 'Abd'al-ḥamīd, zvani al-'Ala'al-ālim al-Samarqandī (umro 552/1157. g.).⁸

Dakle, u ovoj redakciji Nasafijevo djelo je zamišljeno i dato kao osnovni tekst, a ovo drugo, Samarqandijevo, dato je kao komentar, na taj način što je ovo drugo djelo, koje je napisano u prozi i mnogo opširnije, zadržalo i u ovoj novoj redakciji svoj naziv **(المختلف)** i redosljed izlaganja materije. Na ovaj način je redaktor (o kome će biti riječi) vješto ukomponovao ova dva djela i sastavio novo.

Može se ovdje postaviti pitanje u kojoj je mjeri osnovno djelo **نظم الخلافات** ili **المنظومة النسفية** zadržalo svoj originalni oblik i redosljed. Na ovo pitanje zasada nije moguće dati siguran odgovor, jer nemamo rukopisa ovog djela da bismo tekstove uporedili. Međutim, može se sa dosta sigurnosti reći to da, ako je osnovno djelo i doživjelo neka tekstualna pomjeranja, ona nisu bila velika. Naime, sva šeriatsko-pravna djela, pisana su po jednom standardnom redosljedu, pa je stoga i ova dva djela bilo moguće lako ukomponovati jedno u drugo u vidu osnovnog djela i komentara, bez velikih premještanja teksta.

Naslov djela nalazi se na listu 1a koji je zagubljen te kasnije dopisan), a glasi:

هذا الكتاب المسمى **بالمختلف** في بيان مذاهب الفقهاء العظام ابي حنيفة و ابي يوسف و محمد و زفر و الشافعي و مالك و رحمة الله عليهم اجمعين

Početak djela je dobro čitak i na fotokopiji prve stranice koju stoga ovdje donosimo.

Cijelo djelo je ispunjeno mnogim marginalijama koje, sudeći po pismu, potječu također od redaktora-kompilatora (o kome će biti riječi niže).

فجلمة الابيات باصدر الفئدة - الفنان والستون والست مائة
وتسعة والله يجزي ناظمه - حيات (١) عدن و تصور ناعمة
والله اعلم بالصواب

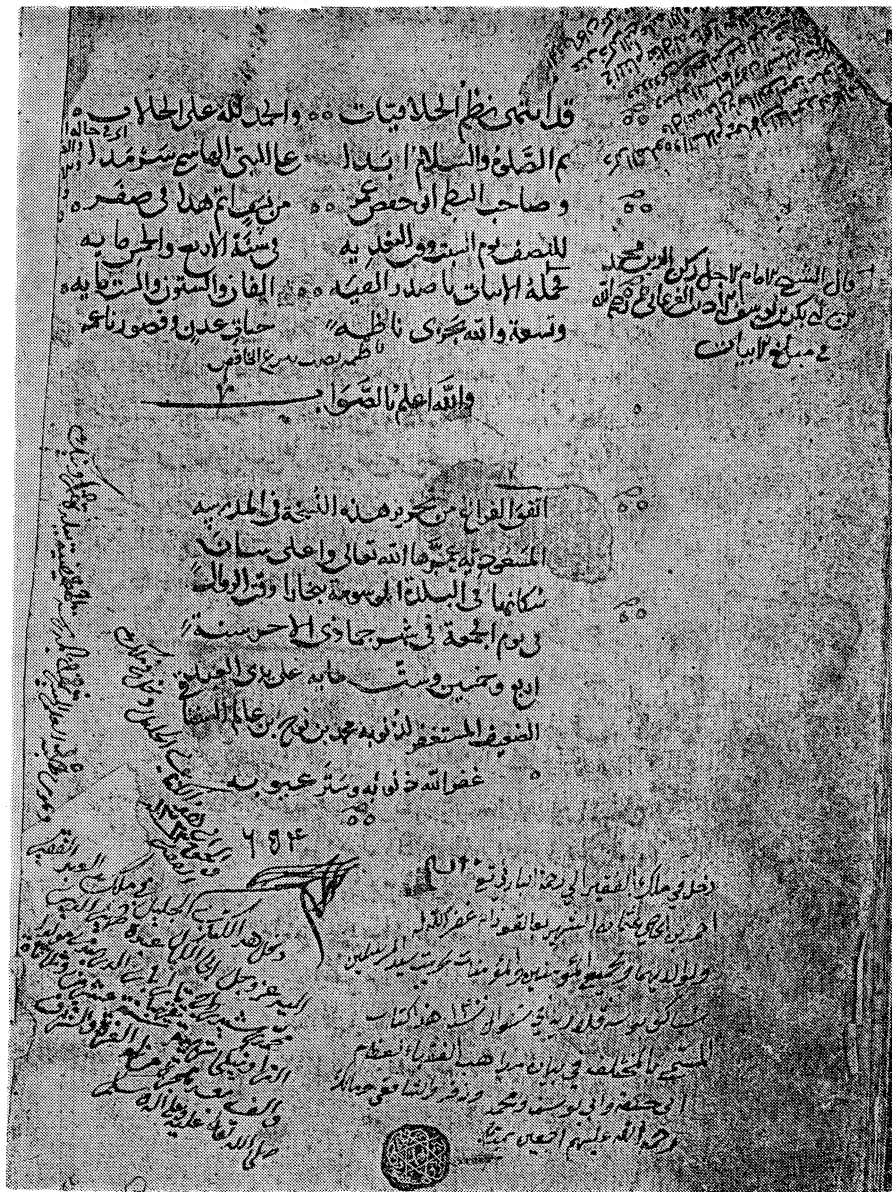
⁸ Vid.: Ahlwardt, HKIB, IV, 286; H. H., Kašf al-zunun II, 1636.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُنْعَدِ بِذَاتِهِ الْمُتَقَدِّسِ بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ وَالصَّلَاةُ عَلَى
 رَسُولِهِ الْمُوَيْدِ بِأَيَاتِهِ وَمُعْجَزَاتِهِ الْمُبْلَغِ لِأَحْكَامِهِ وَرِسَالَاتِهِ وَعَلَى
 آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَذُرِّيَّتِهِ وَبَعْدَ ذَلِكَ فَيُنْقَضُ
 أَنْ أَكْتُبَ مَسَائِلَ تَخْتَلِفُ الرُّوَايَةُ وَأَرْسُلُهَا لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْ أَيْمَةِ تَابِعَاتِنَا
 عَلَى التَّرْتِيبِ الَّذِي رَتَبْتُهُ بَعْضُ اسْتِزَادِي تَارِحَهُمُ اللَّهُ غَيْرَ أَنَّهُمْ أَوْرَدُوا
 أَكْتُبَ كَلِمَاتٍ فِي كُلِّ تَابِتٍ وَأَنَا أَوْرَدُ الْأَنْوَابَ كُلَّهَا
 فِي كُلِّ كِتَابٍ وَأَذْكَرُ فِي كُلِّ مَسْئَلَةٍ نَكْتَهُ سَائِفِهِ وَحُجَّةَ كَافِيهِ
 وَسَأَلْتُ اللَّهَ التَّوْفِيقَ بِفَضْلِهِ وَأَعَانَهُ

بِسْمِ اللَّهِ رَبِّ كُلِّ عَبْدٍ فَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلِيِّ الْخَيْرِ
 ثُمَّ التَّحِيَّاتُ بِعَمْرِ عَبْدِ اللَّهِ عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى مُحَمَّدٍ
 وَبَعْدَ ذَلِكَ قَالَ أَبُو حَفْصٍ عَسَى يَرْحَمَهُ اللَّهُ وَعَقِبَاهُ عَمْدُ
 هَذَا الْكِتَابِ فِي الْخِلَافِيَّاتِ نُظْمٌ فِي الْعَيْونِ لِأَنَّ الْكَلِمَاتِ
 مُسْتَوْذَعٌ كُلُّ الْمُرَادِ مُرْجُوعٌ مُسْتَبَدَعٌ سَهْلٌ الْقِيَادُ مُجْتَمِعٌ
 بِذَلِكَ فِيهِ طَائِفَتِي خَمْسٌ حَتَّى تَأْتِي لِي عَلَى هَذَا النَّهْجِ
 أَبْوَابُهُ عَلَى النِّظَامِ عَشْرَةٌ فَأَوْرَعُوهَا صُحُفًا مَنَشُورَةً
 أَوْهَا مَقَالَةُ النَّعْمَانِ ثُمَّ مَقَالَاتُ الْأَمَامِ الشَّافِعِيِّ
 ثُمَّ فِتَاوَى الْعَالِمِ الرَّبَّانِيِّ ثُمَّ الَّذِي تَنَازَعَ الشَّيْخَانِيَّ
 ثُمَّ الْخِلَافُ الْطَرَفَيْنِ عَلَيْهِ ثُمَّ الْخِلَافُ الْآخَرِينَ فَأَخْتِمُ
 ثُمَّ الَّذِي يَخْتَصُّ كُلَّ وَاحِدٍ فِيهِ يَقُولُ بَعْدَ جَمْعٍ بِجَاهِدِ
 ثُمَّ فِتَاوَى زُفَرٍ وَبَعْدَهُ مَا هُوَ قَوْلُ الشَّافِعِيِّ وَحَدِّثُ
 ثُمَّ فِتَاوَى مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ وَهُوَ أَهْلُ الْفِقْهِ خَيْرٌ مَوْسَى
 وَاللَّهُ مُجْتَمِعٌ بِنُصْبِي وَكُنْيَتِي تَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَهُوَ حَسْبِي

أبو الولي

Za identifikaciju djela a naročito kompilatora naročito je važna posljednja stranica ovog manuskripta (list 312b) čiju fotokopiju donosimo.

Posljednja strana rukopisa br. 4070

Na ovoj stranici se nalaze podaci: o nazivu osnovnog djela (Nazm al-hilafiyat, koje smo uslovno nazvali osnovnim u odnosu na drugo u ovom nanovo komponovanom i redigovanom djelu), o broju stihova koje sadrži osnovno djelo (2669), o kompilatoru i datumu kada je kompilacija i ova nova redakcija izvršena i, najzad, dvije bilješke o bivšim vlasnicima ovog manuskripta (primjerka djela).

Nas ovdje posebno zanima ko je redaktor, tačnije, ko je kompilator koji je ova dva djela ukomponovao jedno s drugim i redigovao ih u vidu jedinstvenog djela. Odgovor nalazimo u bilješci na posljednjoj stranici koja je napisana neposredno iza završetka teksta djela, koja glasi:

اتفق الفراغ من تحرير هذه النسخة في المدرسة السعودية عمرها الله
تعالى و اعلى شان سكانها في البلدة الموسومة ببخارا وقت الزوال في يوم
الجمعة في شهر جمادى الآخرة سنة اربع وخمسين وستماية على يدى العبد
الضعيف المستغفر لذنوبه محمد بن نوح بن عالم السغناقي غفر الله
ذنوبه وستر عيوبه

سنة ٦٥٤

»Završetak redigovanja ovog primjerka dogodio se u medresi Mas'ūdiyyi — neka je Allah učini dugovječnom, a njenim stanovnicima neka podigne ugled — u gradu koji se zove Buhara, u petak u podne, mjeseca džumaza II 654. godine, rukama nemoćnog roba božjega, koji moli oprost svojih grijehova, rukama Muhammada b. Nuh b. 'Alim al Sagnaqi — neka mu Allah grijehove oprost i mane pokrije — godine 654.«

Ko je Muhammad b. Nuh iz Signaka, kakva je njegova uloga u nastanku ovoga manuskripta? Da bismo odgovorili na to pitanje, potrebno je podsjetiti na to da je u spomenutoj bilješci upotrijebljen izraz »tahrir«. Kada se radi o »stavljanju riječi na papir«, ta riječ znači »pisanje«, a najčešće znači »redigovanje, redakcija«. Iz ovoga se daje zaključiti da je Muḥammad b. Nūḥ iz Signaka kompilator, redaktor, sastavljač ovog djela. Ako sada pogledamo u njegovo puno ime, zapažamo da mu je ocu ime Nūḥ, a djedu 'Ālim. Ime njegova djeda asocira na autora djela *Muḥtalif al riwayah*, čije je puno ime gore navedeno, a koji je bio poznat i pod imenom Al'Ala'ul-Ālim al-Samarqandi i koji je umro 552/1157. g. Ako sada uporedimo ovu godinu njegove smrti sa godinom 654/1256, kada je izvršena redakcija ovoga djela, ta vremenska razlika od nepunih sto godina dozvoljava nam osnovanu pretpostavku da je Muhammad sin Nuha, a unuk 'Ālima izvršio redigovanje djela svoga djeda, na

način kako je to gore izneseno, to jest utkavši u to njegovo djelo (Muḥtalif al-riwāyah ili Iḥtilāf al-riwāyah wa al-madāhib), spomenuto djelo Nazm al-hilafiyat Abu Hafs 'Umara an-Nasafi.

Ako je ova pretpostavka tačna, a čini nam se da ima osnova za takav zaključak, onda se također na osnovu te iste bilješke koja je pisana istom rukom kao i cio manuskript, može zaključiti da je ovaj primjerak autograf Muhammad b. Nuh b. 'Ālima al-Sagnaqi, iz godine 654/1256.

Teško je išta kazati o tome kako je ovaj manuskript dospio u naše krajeve. Na prvom zaštitnom listu u početku stoji kratka bilješka o jednom vlasniku: Muhammad b. Amin zvani Tokati (iz Tokata) bez oznake datuma. Ispod bilješke ovalni muhur vlasnika sa legendom: Riḍāyi Ḥakk hamī ḡuyad Muhammad.

Na prvom listu je stajala bilješka o drugom vlasniku, koja je nasilno izbrisana. Čitljiva je ostala samo riječ iz koje doznajemo da je ovaj manuskript bio predmet kupoprodaje na »muhallafat«-u, to jest na rasprodaji iza ostavinske rasprave poslije nečije smrti.

Na posljednjoj stranici nalaze se dvije bilješke o vlasnicima: Ahmad b. hadži Osman zv. Malko zade(?), iz Kladnja(?), koji je došao u posjed ovog djela mjeseca ševala 1300/5. VIII—3. IX 1883. g. i posljednji, Zahiruddin Muhammad Tarabar, rodом iz Dervente, školovao se u medresi Fejziji u Travniku, koji je došao u posjed ovog manuskripta 1323/1905. g. (Vidjeti fotokopiju posljednje stranice manuskripta)

V

فتاوى الخاصى (الصغرى)

Ovo djelo je zbirka pravnih rješenja konkretnih problema baziranih na hanefijskom pravnom učenju. Autor djela Yusuf b. Aḥmad b. Abi Bakr al-Hwārizmī al-ḥaṣṣī Naḡmuddīn, napisao je ovo djelo oko 620/1223. g., a bazirao ga je na djelu *Umdatul-fatāwā* koje je napisao 'Umar b. 'Abdul'azīz b. 'Umar b. Māzah Ḥusāmuddin Abu Muhammad Burhānu'l'aimmah as-Sadruššahīd al-Ḥanafī, koga on u uvodu ovog svog djela hvali i iznosi da je njegova želja da ovim svojim djelom (Fatawa) sistematizuje i olakša korištenje materije koju je as-Sadruššahid dao u svom djelu ('Umadatu'l-fatāwā). (O sadruššahidu je bilo riječi u prikazu manuskripta br. 4046.⁹)

⁹ Ahlvardt IV, str. 257—259; H. H. II, str. 1224; Karatay AYK, II, str. 497.

Ovaj primjerak djela je (br. 4058) uvezan u kartonski tvrdi povež koji je na hrbatu i rubovima pojačan kožom, ali je jako ruiniran. Broji 259 listova (vel. 24,5×17 cm), sa originalnom folijacijom. Na stranici po 21 redak teksta (površine 18,5×12 cm). Papir podebeo, tamnobijele boje. Pismo je najbliže »neshu«, čitko, sa vrlo malo dijakritičkih znakova, pisano tintom zatvorenosmeđe boje. Prva dva lista i posljednji su nešto više oštećeni. Inače rukopis je relativno dobro očuvan. Prva četvrtina djela je ispunjena marginalijama koje je, sudeći po duktusu, ispisao prepisivač, o kome će niže biti riječi.

Sadržaj djela je dopisan kasnije na unutarnoj strani prve koricice poveza. Iz sadržaja se vidi da djelo ima 38 glava (kitab), to jest pravna materija je podijeljena i izložena u 38 tema, koje su dalje podijeljene na podteme (fasl).

Početak djela (list 1b) glasi:

انى اريد الاصلاح ما استطعت وما توفيقى الا بالله قال الشيخ الامام
الجليل نجم الدين شرف الاسلام جمال الائمة ابو يعقوب يوسف بن احمد
بن ابن بكر الخاصى الخواز زى ...

Krajnja rečenica (list 259b) glasi:

... تمام هذا الفصل دجاجة ماتت وخرجت منها بيضة يجوز أكلها فى قول
علمائنا سوا اشتد قشرها اولم يشتد والله اعلم بالصواب

Ovaj primjerak djela prepisala su dva prepisivača (što se vidi iz rukopisa koji je različit u prvom dijelu djela), i to prvi dio djela (do lista 140) prepisao je nepoznati prepisivač. Drugi dio (od lista 141—259) prepisao je Yusuf b. Abi Sa'd b. Ahmad as-Siğistani, dovršivši prepisivanje u petak 1. džumaza I 625/8. IV 1228. g.

Ovaj primjerak je bio namijenjen nekom pobožnom imamu Izzuddinu (čije puno ime nije moguće pročitati jer je vremenom izbrisano) kako je to izneseno u kolofonu na kraju djela.

اتفق تسويد هذه النسخة على يدى العبد الضعيف المذنب الراجى
لطائف عفو ربه وغفرانه يوسف بن ابى اسعد بن احمد السجستانى رزقه
الله ما يتمانه من اجر الله وهداه ضحوة يوم الجمعة فى سلخ جمادى الاولى
سنة خمس وعشرين وستائة والنسخة للامام الجليل الزاهد الورع عز الدين
...

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أبُو عَبْدِ الصَّلَاحِ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي مِنَ اللَّهِ قَالَ الشَّيْخُ
الْكَامِلُ الْمُجَلِّدُ مُحَمَّدُ بْنُ سَيِّدِ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ
مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَاجِ بْنِ الْخَوَارِزْمِيِّ نَعَمَدَةَ اللَّهِ بِرَحْمَتِهِ بَعْدَ حَمْدِهِ
وَالصَّلَاةِ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْ مِنْ عِلْمِهِ
حَسَنٌ سِرِّهِ الْمَوْجُودِ فِي دِينِهِ وَنَسْلِ سَعَادَتِهِ فِي آخِرَتِهِ مَا سَفَى لَمْ يَنْ
حَسَنُ الذِّكْرِ مِنَ الْخَلَائِقِ بَعْدَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالْحَبِيبِ الْخَلِيقِ وَالْحَبِيبِ
بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْبَشَرِ وَحَسْبُ عَلِيٌّ حَسْبُ
إِسْمَاعِيلَ عَلِيٌّ مَا قَالَ نَبِيُّ السَّلَامِ إِذْ أَمَاتَ ابْنُ آدَمَ بِنِيقُطِ عَجَلَةَ الْإِبِلِ
وَالصَّلَاحِ بَدْعُو اللَّهِ الْخَيْرِ وَعِلْمٌ عَالِمُهُ النَّاسِ وَصِدْقُهُ حَارِبُهُ خَيْرِي
إِلَى نَوْمِ الْقَبْرِ وَفَدَسَتْ فِرْسَانُ هَذِهِ الْكَلْبَاتِ جَمْعَ الْكِرْمَاتِ بَلْ
هَذِهِ الْكَلْبَاتُ وَهِيَ الْأَمَامُ الْأَحْلُ الْأَسَادُ الْكَبِيرُ الْغَازِي الْبُحَّاحُ
الْصَدْرُ السَّمِيدُ رَحِمَهُ اللَّهُ إِذْ لَمْ يَسْفُكْ أَحَدٌ مِنَ الْمَشَاحِخِ الْمُنَاجِرِينَ
مَا يَقُولُهُ مِنْ إِسْبَاطِ حَسَنِ الذِّكْرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ لِأَحْكَامِ خَلْقِهِ بِهِ
بِنَاكَامِ الْأَخْلَاقِ بِأَشْتَهَارِ تِلَادَتِهِ وَتَضَائِفِهِ فِي الْأَقَاتِ
إِلَى أَنْ لَمْ يَهْرُطْ لِلدَّهْرِ الْعَامِ بَعْدَ مَضِيِّهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِنْ حَمَلِهِ عَجْمَانَتَهُ
مَا يَصْغُرُ الْأَعْلَامُ كَمَا صَغُرَ كَثْرُ الْمَسَائِلِ الَّتِي تَشْتَدُّ حَاجَةُ الْمُفْتَهِمِ
إِلَى مَا فِيهَا مِنْ تَشْفِي الْجَوَابِ فِي بَعْضِهَا أَنْ لَمْ يَجْمَعْ هَذِهِ الْمَسَائِلُ
إِلَّا لِتَسْبِيحِهَا بِأَعْلَامِهَا وَتَضَمُّنِهَا طَرِيقَ الْوُصُولِ عَلَى الطَّالِقِ بِالْمَعْنَى
إِلَى مَا سَبَقَ مِنْهَا مِنْ الْأَصْحَابِ وَارْتَدَّتْ أَنْ كَتَبْتُهَا وَارْتَدَّتْ مِنْ مَعْرِفَتِهَا
بِسُورَةِ الْأَنْبِيَاءِ عَلَى طَرَفِهَا وَأَفْتَحُ عَلَى تَقْرِيبِ الْأَخْبَاسِ مِنْ غَيْرِ

ان انا لع في نرسها كما نالفت في نرسها وافهامه وابع بلا منه
 في الواسائل لا نقل مما هو الذي سار الله من نسخ الكتاب الصحيح
 بطور من يتبعه ماسي من الكبر وان ارد علمها ما الذي انما ذلك
 من احاسن تلك المسائل ما يكثر الحاجة اليها فاقلا الفاظ الكتب
 من غير تعبير فعد ذلك طالما من الله حسن توفيقه انه خير
 مسؤل واكرم ما هو كساد الطمارة

مسأل تختص المياه والتوج ثم الكلام في عين الحيوان وسوره
 ثم مسائل اذاله الخاسه ثم في الخبايه والاعتسالي ثم
 في الحضر والاستخاضه ثم مسائل مقطوع الرجل
 ومسائل المسح على الخفين والجايب ومسائل شقوا والفضد
 مسائل تختص المياه بالتقير ووقوع البنيه في الماء ايضا
 بموضع الاستنجا وندى الخاسه الثوب الخليل الى غيره
 ذلك في بيان الوضوء من الخافي ان الما اذا الترت وهو ان يات منه
 لو وقع صفه او خاسه يتحصن ان لم يعلم لا يستح لانه تنعه يطول
 الكت سابقه صعوه فيها كل حيث قد سدرتها في الناعلمه
 لا ناسي الموضوعي اسفل منه كذا ذكر في وافي
 القاصي خلافه هكدي والصابح
 احواله الى الواقع من مسله الاول
 لكن مضاف الى ان يوسف وهكدي ذكره
 ثم قال وهكدي ان هذا قول ابي يوسف لما عرفت
 الله لا حور الوضوءه واما الذي اجال الله في نسخ الطمارة

Druga strana rukopisa br. 4058

ما لا الصد الشهد في الفضا وفي الصحري بسنة الاله بيدها من بين قام بود مال الاجارة حصره
 التمهيد رضى الله عنه في ايمان الوافعات اذ كره عبد الحويف وعبد
 محمد الله عليه وآله وراث في حاشية نسخة الصدر القوية شرح احوال
 الصغر برتبة ما خطه ال في ذكره الخبير جارا ابا بن اخي الناصح محمد بن
 فاطمة اذ ان حالات من حقه و من يوسف محمد بن علي بن محمد بن
 الشريف رضي الله عنهما في القرض لابن القفال انهما سبعة عشر
 في القرض لابن منبته في التوقيع عنه انصار بغداد اذ اعلم ان اهدى
 لاطل الذي كان علم اهدى لاطل الذي التوقيع والسبب الظاهر
 القارة بغير العلم ان يكون منها اهداه اذ قبل القرض بسبب القراء او
 الصد ان لم يعلم ذلك او كان المقتضى بعد وفاء الجود فلو ان ذلك
 مقام اعلم ان اهدى لاطل الذي ان كان من غير ذلك كان مشكلا
 في توقيع المقتضى على اهدى لاطل الذي هذه التحمل في القرض
 في رضى الكافي في شرح اهدى الفاضل في القرض في القرض
 نام هذا الفصل وحلجه فانت ورحمت من بها نسخة حوزة الكوفة
 في قول علمنا سوا الشهد فشرها اول شهد والله اعلم بالصواب
 الحق يسود هذه على يد العبد الضعيف
 المذنب الراحي لطائف غفوره وعفوانه
 يوسف بن احمد الحسيني ربه
 ما شاء من ربه ربه
 يوم الجمعة في سلج حالي
 في ردي محمد بن محمد
 ربه والسبح
 لا اله الا الله
 الراشد
 الوديع
 في ردي

S u m m a r y

FIVE OLD MANUSCRIPTS FROM THE COLLECTION
OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES IN SARAJEVO

The present paper gives the description of the five oldest works from the area of the Shari'a Law. The works belong among the oldest manuscripts of the collection of the Institute of Oriental Studies, both by the time they had been written, as well as the time they were copied.

The paper deals with the manuscripts of the following works:

1. Al-ğāmi' al-sağīr fi al-furu' (No. 2127) — originally written by Imam Muhammad b. al-Hasan al-Shaybani in the second half of the 8th century, and later re-written and enlarged by numerous authors. The present copy was done by Tag al-din Ahmad b. al-Sadr al-Shahid Burhan al-din Abd al-Aziz b. Umar in the middle of the 12th century, and was copied by Aswad b. Ahmad al-Fiqhi from Boukhara, 549/1154.

2. Sharh al-Ġāmi' as-sağīr (No. 4046) — a commentary on the above work written by Ahmad b. Muhammad b. Umar al-Attabi at the end of the 12th century. The Manuscript was copied in 613/1216.

3. Al-nawāzil fi al-furu' or Al-nawāzil min al-fatāwā (No. 2503) — was written by Abu al-Layṭ al-Samarqandi in the second half of the 10th century. This copy was done by Ahmad b. Abdallah al-Qa'id Abu Shuga' al-Shalhi (?) 413/1023. This is the oldest manuscript in the Collection of the Institute.

4. Muhtalif al-riwaya or Ihtilaf al-riwaya wa al-madahib (No. 4070) — the work in which the opinions of the greatest legal authorities were put forward on the certain problems of the legal-Shari'a practice. The work was written by Muhammad b. Nuh al-Signaqi 654/1256. There are well-founded beliefs that the copy in question is an autograph.

5. Fatāwā al-ḥaṣṣī (No. 4058) — a collection of decisions the author of which was Yusuf b. Ahmad b. Abu Bakr al-Ḥaṣṣī al-Hwarezmi. The first part of the manuscript was copied by an unknown scribe, and the second, somewhat shorter part, was copied by Yusuf b. Abi Sa'd b. Ahmad al-Siğistānī, 625/1228.

Common for all these old manuscripts is the fact that their age is clearly seen, not only because of the clear notes about their origin and copying, or the patine of the paper, the handwriting, the colour of the ink, the binding, but also owing to some other elements.

It is not known when or how these old manuscripts have come to these parts.